

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

TARIYEL MÜSƏLLİM OĞLU QURBANOV

**MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ
İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF TARİXİ VƏ ONUN
XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(1991-2010-CU İLLƏR)**

İxtisas: 5307.01 - İqtisadi nəzəriyyə

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2013

Dissertasiya işi Azərbaycan Beynəlxalq Universitetinin “İqtisadi nəzəriyyə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İrşad Abdul oğlu Kərimli
iqtisad elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Veysəl Seyfəl oğlu Əyyubov
iqtisad elmləri doktoru, professor

İmran Mirzə oğlu Rzayev
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

Bakı Dövlət Universitetinin
“İqtisadiyyat və idarəetmə” kafedrası

Dissertasiyanın müdafiəsi “25_”_10___ 2013-cü ildə saat ___ da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu nəzdindəki FD.01.181 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu

Dissertasiya işi ilə AMEA-nın Mərkəzi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___”_____ 2013-cü il tarixdə göndərilmişdir.

FD.01.181 Dissertasiya Şurasının
Elmi katibi, iqtisad üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

G.S.Hacıyeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Üçüncü minilliyə sosial və iqtisadi sahələrdə həll olunmamış bir çox problemlərlə daxil olmuş əksər ölkələrdə iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarının tədqiqi elmi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, cəmiyyətin muasir və gələcək inkişafı, bir çox problemlərin həlli məhz bu qanunauyğunluqların öyrənilmə səviyyəsindən asılıdır.

Azərbaycan ümumilikdə mürəkkəb və ağır bir proses kimi xarakterizə edilən, eyni zamanda ayrı-ayrı ölkələrdə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan keçid dövrünü geridə qoymuşdur. Son illərdə qlobal maliyyə böhranı ilə əlaqədar bütün ölkələrin tənəzzüldən bu və ya digər formada əziyyət çəkmələrinə baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatına müvəffəqiyyətlə integrasiya edən Azərbaycan iqtisadi inkişaf sahəsində görülən tədbirlər nəticəsində bir sıra nailiyyətlər əldə etmişdir.

Ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın inkişafı baxımından sahibkarlığın formalaşması və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Belə ki, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan və biznes mühitinin əlverişliliyi üzrə qiymətləndirməni özündə əks etdirən nüfuzlu “Doing Business” hesabatında Azərbaycan 2008-ci ildə biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi sahəsində dünya üzrə “Ən İslahatçı Ölkə” elan edilmişdir. 2009-2010-cu illər üçün hazırlanmış “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda isə Azərbaycan 18 pillə irəliləyərək, 133 ölkə arasında 51-ci yerə, MDB ölkələri arasında isə 1-ci yerə yüksəlmişdir.

Hazırda Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı sisteminə sürətli və uğurlu transformasiyasının spesifik cəhətləri, habelə “İnkişafın Azərbaycan modeli” ilə bağlı dünyanın nüfuzlu elm mərkəzlərində müzakirələr aparılır. Bütün obyektiv çətinliklərə baxmayaraq sosial-iqtisadi sahələrdə həyata keçirilən tədbirlərlə yüksək tərəqqiyə nail olmuş, qarşıya qoyduğu strateji hədəflərə doğru inamla irəliləməklə müasir dünyada öz mövqeyini möhkəmləndirən Azərbaycanın özünəməxsus milli iqtisadi inkişaf xətti tədqiqatçı alimlərin də diqqətini cəlb edir.

Postkeçid dövrünün paradigmalarının elmi cəhətdən əsaslandırılması və proqnozlaşdırılması üçün ilk növbədə

respublikanın son 15 ildə inamla gerçəkləşdirdiyi iqtisadi islahatların elmi təhlil prizmasından keçirilməsinə, əldə olunan nəzəri və praktiki nəticələrin ümumiləşdirilməsinə, iqtisadi sahədə mühüm qərarların qəbulu prosesində qabaqcıl təcrübələrə istinad olunmasına ehtiyac duyulur. Azərbaycan hazırda inkişafının elə mərhələsindədir ki, sosial-iqtisadi uğurların davamlılığı üçün əsaslandırılmış və uzunmüddətli strategiya olmalıdır.

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının ildən-ilə güclənməsi, bir çox nüfuzlu beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarda bərabərhüquqlu üzv kimi iştirakı, habelə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzvlüyə qəbul olunması perspektivləri bu qeyd olunanların əhəmiyyətini daha da artırır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq göstərə bilərik ki, dünyanın bazar iqtisadiyyatlı ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da milli iqtisadiyyatın formalaşması, onun inkişaf perspektivləri və mövcud problemlərinin nəzəri cəhətdən tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizin bugünkü dayanıqlı və davamlı inkişafı, liberal iqtisadiyyata sürətli transformasiyası, sosial-iqtisadi sahələrdə həyata keçirilən islahatlarla yüksək tərəqqiyə nail olması onu regionda ən qüdrətli dövlətə çevrilməsi prosesini özündə birləşdirmişdir. Bütün bu iqtisadi inkişaf prosesi tarixi zaman kəsiyində baş verdiyinə görə müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının xüsusiyyətləri, qanunauyğunluqları və problemlərinin nəzəri cəhətdən tədqiqi iqtisadi proseslərə tarixi səpkidə, məntiqi ardıcılıqla sistemli yanaşmanı tələb edir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün ölkəmizin özünəməxsus milli iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri elmi tədqiqatlarda dərinlən araşdırılmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi inkişaf baxımından mill iqtisadiyyatın formalaşma mərhələlərinin dərinlən təhlil edilməsi, problem və perspektivlər üzrə effektiv nəticələr çıxarılması üçün tarixi-məntiqi yanaşmanın əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Məhz bunlar tədqiqat obyektinin seçilməsini zəruri etmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Araşdırmalara görə iqtisadi ədəbiyyatlarda milli iqtisadiyyatın ilkin tədqiqatçıları klassik siyasi iqtisad məktəbinin yaradıcıları A.Smit və D.Rikardo hesab edilir. Milli iqtisadiyyat haqqında nəzəriyyənin formalaşması və inkişafında isə alman iqtisadçıları A.Müller, F.List, V.Roşer, B.Qildebrand, K.Knis, Q.Şmoller, L.Brentano, K.Brüxer, A.Vaqner, V.Zombart,

M.Veber, V.Oyken və başqalarının böyük rolu olmuşdur. Milli iqtisadiyyatın təhlili K.Marks və F.Engelsin də iqtisadi tədqiqatlarında diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Eyni zamanda onu da qeyd edə bilərik ki, rus alimlərindən N.S.Mordvinov, A.K.Ştorx, S.Y.Vitte, A.V.Çuprov, M.İ.Tuqan-Baranovski, A.Butkovski, N.D.Kondratyev, L.İ.Abalkin, N.P.Şmelyov, A.P.Qradov, P.V.Savçenko, R.M.Nureyev, V.İ.Kuşlin və başqaları da bu sahədə kompleks tədqiqatlar aparmışlar.

Ölkəmizin müstəqillik əldə etməsi iqtisadçı alimlərin də diqqətini milli iqtisadiyyatın formalaşması problemlərinin tədqiqinə yönəlmişdir. Respublikamızın tanınmış iqtisadçı mütəxəssislərindən A.A.Nadirov, Z.A.Səmədzadə, T.S.Vəliyev, A.Ə.Əliyev, A.K.Ələsgərov, Ə.X.Nuriyev, Ş.M.Muradov, İ.H.Aliyev, H.B.Allahverdiyev, İ.A.Kərimli, Ş.H.Hacıyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev, Q.Y.Əbdülsəlimzadə, M.A.Əhmədov, M.C.Ataşiyev, Ü.Q.Əliyev, R.T.Həsənov, Ş.S.Qafarov, Y.A.Kəlbiyev, H.B.Rüstəmbəyov, S.A.İbadov, X.Ş.Kərimov və başqalarının əsərlərində milli iqtisadiyyatın formalaşmasının müxtəlif problemləri tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Lakin, göstərilən alimlərin tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirməklə yanaşı qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın təşəkkülü, formalaşması və inkişafı xüsusiyyətlərinin tarixi baxımdan, məntiqi ardıcılıqla və sistemli şəkildə öyrənilməsi konkret tədqiqat mövzusu olmamışdır. Məhz bu amil tədqiqat mövzusunun obyektinin seçilməsini müəyyənləşdirmiş, onun məqsəd və vəzifələrini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi elmi-metodoloji bazaya əsaslanaraq müstəqillik əldə edildikdən sonra milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı prosesində yaranan iqtisadi münasibətlərin öyrənilərək təhlil edilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı üzrə meydana çıxan sosial-iqtisadi şərtlərin müasir tələblər baxımından öyrənilməsi;

- milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı mövcud olan elmi-nəzəri baxışların öyrənilməsi və qanunauyğunluq üzrə ümumiləşdirilməsi;
- dünya təcrübəsində mövcud olan əsas milli iqtisadi modellərin parametrlərinin müqayisəli təhlili;
- Azərbaycanda müstəqilliyə qədər milli iqtisadiyyatın formalaşmasına zəmin yaradan tarixi və sosial-iqtisadi şəraitin öyrənilməsi;
- müstəqillik dövründə ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin mərhələlər üzrə təhlili və qiymətləndirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istiqamətində respublikamızda mövcud vəziyyətin təhlili;
- milli iqtisadi inkişafın keyfiyyət meyarlarının və tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələrin hazırlanması;
- milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişaf istiqamətləri ilə bağlı nəzəri və praktiki tövsiyələrin işlənilməsi.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini müstəqillik illərində milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar baş vermiş iqtisadi hadisə və proseslərin mərhələlər üzrə öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Milli Məclisin ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı qəbul etdiyi Qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bu sahədə fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və digər normativ sənədlər təşkil edir. Tədqiqat işi dünya və Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin elmi əsərləri, onların apardıqları tədqiqatlar üzrə gəldikləri ümumiləşdirici nəticələrə əsaslanmaqla aparılmışdır.

Tədqiqat prosesində tarixi-məntiqi yanaşma, ümumiləşdirmə, müqayisə, statistik qruplaşdırma, sistemli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf, Vergilər, Maliyyə Nazirliklərinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Neft Fondunun hesabatları, həmcinin internet resursları, dövrü mətbuat və digər sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- milli iqtisadiyyatın mahiyyəti, formalaşması və inkişafının nəzəri-metodoloji əsasları öyrənilmiş, ümumiləşdirmə aparılaraq müasir xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir;
- milli iqtisadiyyatın təşəkkülü ilə əlaqədar əsas elmi-nəzəri baxışlar öyrənilmiş, tarixi-məntiqi nöqteyi-nəzərdən sistemləşdirilmişdir;
- dünya təcrübəsində mövcud olan əsas milli iqtisadi modellər təsnifləşdirilmiş, ölkəmizin milli iqtisadiyyatı üçün onların zəruri parametrləri müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir;
- müstəqillik illərində milli iqtisadiyyat inkişaf səviyyəsi baxımından mərhələlərə bölünərək təhlil edilmiş, başlıca xüsusiyyətləri və meylləri müəyyənləşdirilmişdir;
- tədqiq olunan dövrdə dövlət tənzimlənməsi kriteriyası əsasında milli iqtisadi inkişafın mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmişdir;
- milli iqtisadi inkişafın keyfiyyət meyarları və tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri işlənilmişdir;
- milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını şərtləndirən prioritet sahələrin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra əməli təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işinin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiyanın əsas müddəaları, əldə olunan nəticələr və irəli sürülən təkliflər milli iqtisadiyyatın inkişafında, onun tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsində, eyni zamanda “İqtisadi nəzəriyyə”, “Milli iqtisadiyyat”, “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “İqtisadi təlimlər tarixi”, “Makroiqtisadiyyat”, “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” fənlərinin tədrisi prosesində istifadə oluna bilər. (13 sentyabr 2013-cü il tarixli, 31/558 sayılı arayış).

İşin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas nəzəri müddəaları və nəticələri öz əksini Azərbaycan, Rusiya, Türkiyə və Ukrayna Respublikalarında keçirilmiş yerli və beynəlxalq elmi-praktiki konfransların çap olunmuş materiallarında, eyni zamanda nəşr olunmuş nüfuzlu elmi jurnallardakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Aparılmış tədqiqatın nəticələrindən respublikanın ali məktəblərində iqtisad yönümlü müvafiq fənlərin tədrisi prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, habelə irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində istifadə edilə bilər.

Nəşr olunmuş elmi əsərlər. Tədqiqat işinin nəticələri 4-ü xaricdə olmaqla nəşr olunan 13 elmi əsərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, doqquz yarım fəsil və nəticədən ibarət olmaqla 151 səhifə həcmindədir. Dissertasiya işində 2 sxem və 8 cədvəl verilməklə 152 adda ədəbiyyat siyahısı əks olunur.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin tədqiq olunma səviyyəsi, məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, nəzəri-metodoloji əsasları müəyyən olunur, elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti açıqlanır, işin aprobeasiyası və nəticələrinin tətbiqi göstərilir.

Dissertasiya işinin **“Milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafının nəzəri-metodoloji əsasları”** adlanan birinci fəslində milli iqtisadiyyatın mahiyyəti, onun formalaşması və inkişafının sosial-iqtisadi ilkin şərtləri, milli iqtisadiyyatın təşəkkülünə dair elmi-nəzəri baxışlar araşdırılır, dünya təcrübəsində mövcud olan milli iqtisadiyyat modellərinin təsnifatı və əsas parametrləri nəzəri-metodoloji baxımdan tədqiq edilir.

Qeyd olunur ki, “milli iqtisadiyyat” anlayışı kapitalist istehsalı və bazar münasibətlərinin inkişafı ilə sıx surətdə bağlıdır. Milli iqtisadiyyat ölkənin istehsal sahələri arasında iqtisadi əlaqələrin dinamikliyini, təkrarlanmasını, milli iqtisadi maraqların ödənilməsini tələb etdiyindən onun formalaşması da bu münasibətlərin kifayət dərəcədə yetkinləşdiyi bir cəmiyyətdə baş verir.

Göstərilir ki, siyasi, iqtisadi və digər sahələrdə müstəqillik qazanan ölkələr ilk növbədə özlərinə məxsus olan bütün təbii, iqtisadi, intellektual və strateji sərvətlərə özü sahib olmaq istəyir. Beləliklə də, ölkədə milli iqtisadiyyatı yaratmaq üçün ilk növbədə iqtisadi fəaliyyəti zəruri edən şərtlər (torpaq, əmək və kapital) milli sahibkarların mülkiyyətində olmalıdır.

Milli iqtisadiyyatdan danışarkən, onun bir sıra obyektiv əsaslara uyğun inkişaf etməsini nəzərə almaq lazımdır. Dissertasiya işində milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün zərurət təşkil edən ərazi birliyi, ərazi əmək bölgüsü, iqtisadi birlik və istehsalın kompleks inkişafı kimi şərtlər ətraflı araşdırılır. Milli iqtisadi mənafe milli

özünüdərk prinsipləri üzərində formalaşsa da, hər halda digər xalqlarla və dövlətlərlə geniş əlaqələr mexanizminin yaradılması və reallaşması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edilir ki, müasir dövrdə Azərbaycanın güclü milli iqtisadiyyat yarada bilməsi üçün zəruri şərtlər və amillər olsa da, bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən bunlardan lazımi dərəcədə istifadə edilmir. Məsələn, hazırda hasiledici sahələrin inkişafına ciddi fikir verildiyi halda, hər bir güclü iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən sənayenin emaledici sahələri isə zəif inkişaf etmişdir. Nəticədə təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilmir, o obyektiv olaraq bəzi xarici ölkələrin xammal əlavəsinə çevrilir. Ona görə də, son illər neftdən daxil olan gəlirlərin xeyli hissəsinin emaledici sahələrin inkişafına yönəldilməsi proqramı ölkəmizin gələcəyi üçün böyük ümidlər doğurur. Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı hazırlanan iqtisadi strategiyanın düzgünlüyündən və onların həyata keçirilməsi səviyyəsindən asılı olur. Burada dövlətin yürütdüyü daxili və xarici siyasətin bir-birini tamamlaması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu, milli iqtisadiyyatı kənar neqativ təsirlərdən qoruyur və öz daxili imkanları əsasında inkişaf etməyə kömək edir.

Ümumilikdə götürdükdə, milli iqtisadiyyat istənilən bir dövlətin inzibati-ərazi vahidləri daxilində iqtisadi mənafeələr baxımından müxtəlif millətləri özündə birləşdirən insanların qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin məcmusudur. Milli iqtisadiyyatı xarakterizə edən başqa bir cəhət ondan ibarətdir ki, o xalqın müəyyən ərazi daxilində mövcud olan iqtisadi, siyasi, mədəni və mənəvi birliyidir.

Məntiqi olaraq Azərbaycan öz milli iqtisadiyyatının formalaşması, inkişafı və modernləşdirilməsi ilə əlaqədar olan bütün problemləri özü həll edəcək, bu problemlərin həll olunması üçün isə neft-qaz sənayesinin gətirdiyi gəlirlər əsas rol oynayacaq, iqtisadiyyatımızın struktur xüsusiyyəti isə ölkəmizin təbii sərvətlərinin yerləşməsi və digər potensial imkanlarının nəzərə alınması ilə bağlı olacaqdır. Bu sahədə bir sıra xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə olunması faydalı olardı.

Belə bir cəhəti göstərmək lazımdır ki, ötən əsrin sonlarına qədər iqtisad elmi iki bir-birinə zidd ictimai formasıyalar-kapitalizm və sosializm mövqeyindən öyrənilirdisə, artıq buna son qoyulmuşdur. Keçən yüzilliyin sonu və XXI əsrin ilk illərində iqtisadi fikir vahid mövqedən, müxtəlif milli maraqlar baxımından öyrənilərək,

integrasiya proseslərini, qloballaşmanın iqtisadi səmərəsini, iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi problemlərini, biznes maraqlarını ön plana çəkmişdir.

Milli iqtisadiyyatın yaradılması haqda nəzəriyyələrin əsasında siyasi institutların, müxtəlif ictimai qrup və partiyaların, siyasi birliklərin mənafeləri durur. Bu cəhətdən tarixi təcrübə də təsdiq edir ki, azad və ya normal milli iqtisadiyyatın formalaşması o ölkələr üçün xarakterikdir ki, onlarda siyasi, milli, hüquqi və ümumiyyətlə dövlət müstəqilliyi hökm sürür. Başqa sözlə, dövlətin, xalqın iqtisadi müstəqilliyi azad milli iqtisadiyyatın formalaşmasının mühüm və ön şərtidir.

Tədqiqat işində vurğulanır ki, milli iqtisadiyyat haqqında ilkin nəzəri ideyalar klassik məktəbin nümayəndələri A.Smit və D.Rikardo tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onlar İngiltərənin iqtisadiyyatını təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, bazar iqtisadi münasibətlərinin sistemli inkişaf səviyyəsi milli iqtisadiyyat üçün xarakterikdir. Qeyd edilir ki, milli iqtisadiyyatla bağlı fikirlər Almaniya və Rusiyada mövcud olmuş kameralistika elmində də öz əksini tapmışdı. Kameralistika elminin nümayəndələri iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin nəzəri konsepsiyalarını ümumiləşdirməyə cəhd edirdilər. Bundan başqa milli iqtisadiyyat haqqında nəzəriyyələr daha sonralar Almaniya təşəkkül tapmışdı. Əlbəttə, bu bir sıra obyektiv səbəblərlə əlaqədar idi. Belə ki, Almaniya digər Avropa ölkələrindən bir qədər sonra kapitalist inkişafına keçmişdir. Bu dövrdə Almaniya aqrar ölkə kimi tanınırdı. XIX əsrin 40-cı illərində İngiltərənin güclü sənaye dövləti kimi formalaşdığı bir vaxtda Almaniya sənaye çevrilişi baş vermişdi. Ölkədə vahid ticarət qanunvericiliyi və pul sisteminin olmaması, eyni zamanda ticarət əlaqələrinin reallaşmasında nizamsızlıq pərakəndəliyə gətirib çıxarırdı. Xarici ticarət əlaqələrinin tam sərbəstliyi ölkənin milli iqtisadiyyatı üçün təhlükəli hal hesab olunurdu. Çünki, Almaniyanın texniki baxımdan zəif inkişaf edən sənaye məhsulları aşağı qiymətli və yüksək keyfiyyətli ingilis məhsulları ilə rəqabətə tab gətirə bilmirdi. Belə bir şəraitdə ölkənin sənayesinin Fransa və İngiltərə tərəfindən iflas edilməsi təhlükəsi ön plana çıxırdı. Beləliklə, alman dövləti qarşısında ölkənin bu vəziyyətdən çıxarılması, iqtisadi geriliyin aradan qaldırılması ilə bağlı milli ideologiyanın yaradılması məsələsi mühüm məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdu. Məhz bu dövrdə

qeyd edilən məqsədə xidmət edən üç əsas tarixi məktəb meydana gəldi:

1. XIX əsrin ortalarında mövcud olmuş köhnə tarix məktəbi.
2. XIX əsrin 70-90-cı illərində yaranmış yeni tarix məktəbi.
3. XX əsrin birinci rübündə təşəkkül tapmış, “sosial plüralizm” nəzəriyyəsinə əsaslanan ən yeni tarix məktəbi.

Xronologiyaya əməl etməklə, milli iqtisadiyyatın təhlilinin nəzəri əsaslarının kameralistika, alman tarixi məktəbi, marksist, ənənəvi institusionalizm, keynsçilik, solçu-radikal iqtisadi məktəb və yeni institusional nəzəriyyə tərəfindən qoyulduğu haqda fikir söyləmək olar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, istər həmin dövr, istərsə də müasir dövr üçün bazar münasibətlərinin inkişaf mərhələləri müxtəlif ölkələrin inkişaf modelləri baxımından formalaşır. Bu modellərin formalaşması isə özlüyündə milli iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir (bax şəkil 1).

Tədqiqat işinin birinci fəslində həmçinin, milli iqtisadiyyatların (bazar tipli olan) beş fərqləndirici əlamətləri də göstərilmişdir:

- 1) istehsal alətləri, vasitələri, resursları və əməyin nəticələri üzərində fərdi və ya şəxsi təşəbbüsün olması;
- 2) əsas iqtisadi azadlıqların, ilk növbədə öz biznesinə malik olmağı arzulayan hər bir şəxsə dövlətin qanunları ilə qadağan olunmayan və ya məhdudlaşdırılmayan sahibkarlıq fəaliyyəti növü ilə məşğul olmağa imkan verən təşkilati və hüquqi zamanətin olması;
- 3) sahibkarlıq fəaliyyətinin özünü doğrultma (öz xərcini ödəyə bilmə) imkanı. Bu, məhsul istehsalı, iş və xidmətlərin yerinə yetirilməsi zamanı istehsalın gəlir və xərclərinin uyğunsuzluğu baxımından ya məsrəflərin örtülməsi (təsərrüfat fəaliyyətinin rentabelli variantı), ya da zərərə məruz qalmaq (təsərrüfatçılığın müflisləşməyə doğru aparan ziyanlı variantı) kimi variantlar arasından sərbəst seçim etməyə imkan verir.
- 4) əlahiddə təsərrüfat subyektlərinin gəlir və xərclərinin həcmnin, həmçinin onların alıcılıq qabiliyyətinin artım meylləri bütövlükdə ölkənin milli təsərrüfat sistemində istehlak və yığımın daimi artımına kömək edir.

- 5) dövlətin təkrar istehsal prosesinə maksimum müdaxiləsi nəticəsində ölkənin milli təsərrüfat sisteminin normal, səmərəli fəaliyyət göstərməsi.

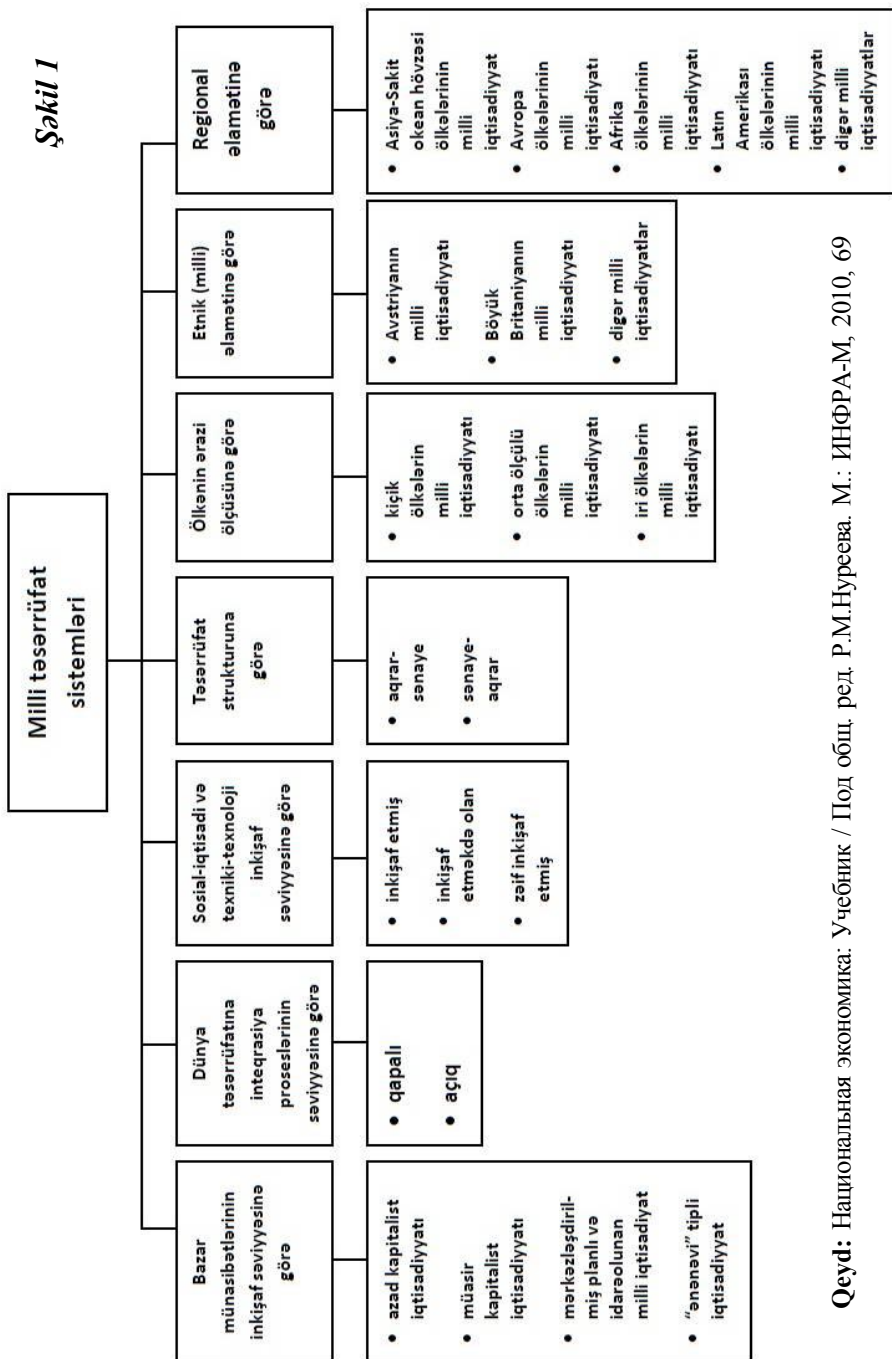
Tədqiqat işinin **“Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması və onun inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi”** adlanan ikinci fəslində milli iqtisadiyyatın formalaşmasına zəmin yaradan tarixi və sosial-iqtisadi şərait öyrənilir, müstəqillik illərində milli iqtisadiyyat inkişaf səviyyəsi baxımından mərhələlərə bölünərək araşdırılır, eyni zamanda iqtisadi hadisə və proseslər sistemli şəkildə təhlil edilir, milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti araşdırılaraq qiymətləndirilir.

Qeyd edilir ki, hər bir cəmiyyətin inkişafı çoxsaylı mərhələlərdən keçir. Bu mərhələlər davam etdiyi müddətə, qarşısında duran məqsəd və vəzifələrə görə bir-birindən fərqlənir.

Ona görə də, cəmiyyətin inkişaf xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq və qiymətləndirmək üçün onu şərti olaraq dövrlərə və ya mərhələlərə bölmək vacibdir. Bu mərhələlər şəraitdən, baş verən hadisələrin xarakterindən asılı olaraq az və ya çoxmüddətli ola bilər. Digər tərəfdən, əgər müəyyən etdiyimiz inkişaf və ya dəyişmə mərhələsi cəmiyyət həyatının yalnız hər hansı bir və ya bir neçə sahəsinə, ictimai hadisə və proseslərə (iqtisadiyyatın sahələri, işsizlik, maliyyə təminatı, əmək haqqı, investisiya, dövlətçiliyin təmin edilməsi və s.) aiddirsə, onda bu mərhələ kifayət qədər az müddətli ola bilər. Təbii ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı da müəyyən inkişaf mərhələləri keçir, məhsuldar qüvvələrin real vəziyyətinə uyğun formalaşır, daima təkmilləşir.

Hesab edilir ki, respublikamız üçün milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun məzmun elementlərinin elmi əsaslandırılması öncəki dövrlərə gedib çıxır. Qeyd etmək lazımdır ki, XIV-XV əsrlərdə ayrı-ayrı feodallıqlar əvəzində milli dövlətlərin, iqtisadiyyatın və milli bazarların meydana gəlməsi ilə formalaşmağa başlaması prosesi xarakterik bir cəhət olmuşdur. Bütün dünya ölkələrində milli iqtisadiyyatın formalaşması prosesində özünü göstərən bu qanunauyğunluq və inkişaf meyli Azərbaycan üçün də səciyyəvi olmuşdur. Milli iqtisadiyyatımızın formalaşması və kompleks inkişafı tendensiyası sonrakı dövrlərdə də davam etmişdir. Belə ki, İttifaqın

Şəkil 1

Qeyd: Национальная экономика: Учебник / Под общ. ред. Р.М.Нуреева. М.: ИНФРА-М, 2010, 69

tərkibində olduğu 1956-1985-ci illəri əhatə edən otuzillik bir dövrdə, xüsusən də bu dövrün ikinci yarısında ölkəmizdə milli gəlir sürətlə artmış və hər il orta hesabla 16,2 % artım əldə edilmişdir. Bu fakt onu göstərir ki, bəzi iqtisadçıların və siyasətçilərin sovet dövründə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının zəif inkişaf etdiyini göstərmələri həqiqətə uyğun deyildir. Bu dövrdə müxtəlif xarakterli çətinliklər nə qədər olsa da, xalqımız bu çətinlikləri aradan qaldırmış, milli iqtisadiyyatımızı inkişaf etdirərək, möhkəm iqtisadi baza yarada bilmişdir. Bu güclü iqtisadiyyat isə öz əksini ölkəmizdə təhsilin, elmin, mədəniyyətin və səhiyyənin yüksəlməsində də göstərmişdir.

Bununla yanaşı, təəssüf ki, 90-cı illərin əvvəllərində bir sıra obyektiv (SSRİ-nin süqutu ilə Azərbaycanla digər müttəfiq respublikalar arasında illər boyu formalaşmış təsərrüfat əlaqələrinin qırılması) və subyektiv (ölkəmizdə rəhbərliyin səriştəsiz adamların əlinə keçməsi) səbəblərdən Azərbaycan bütün sahələrdə geriləmiş, milli iqtisadiyyatımız az qala bütün nailiyyətlərini itirmişdir. Təkcə belə bir fakta diqqət yetirmək yerinə düşər ki, 1991-ci ildə dövlət büdcəsində əmələ gəlmiş kəsir ümumi daxili məhsulun 30 %-nə bərabər olmuşdur.

Göstərilir ki, müstəqilliyə qovuşduqdan sonra Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsini elmi-nəzəri baxımdan təhlili və qiymətləndirilməsi ötən dövr ərzində həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların müsbət və mənfi cəhətlərini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Respublikamızın öz inkişafının yeni və məsul dövrünə daxil olduğu müasir dövrdə milli iqtisadiyyatımızın keçdiyi yolu mərhələ-mərhələ öyrənmək, əldə etdiklərimizi düzgün qiymətləndirmək və yaxın perspektivdə sosial-iqtisadi inkişafı düzgün istiqamətləndirmək lazımdır. Qeyd edək ki, bazar iqtisadiyyatına, liberal və demokratik dəyərlərə əsaslanan iqtisadiyyata keçid dövrünü yaşayan ölkəmizin ötən dövrdəki sosial-iqtisadi inkişaf yolu heç də kifayət qədər asan olmamışdır.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi, respublikamızda da iqtisadi islahatlara qiymətlərin və xarici iqtisadi fəaliyyətin sərbəstləşdirilməsindən başlandı. Lakin iqtisadiyyatın demək olar ki, tamamilə inhisarçı olduğu bir şəraitdə liberallaşmanın yalnız qiymətlərin artması kimi təzahür etməsi, onsuz da son dərəcədə ağır vəziyyətdə olan iqtisadiyyatı tam iflic halına saldı. Belə bir vəziy-

yətin yaranmasının əsas səbələrindən biri də o idi ki, qeyd edilən dövrdə nümunə kimi o dövlətlərin modeli və təcrübəsi götürüldü ki, onlarda mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma və idarəetmə sistemindən azad bazar münasibətlərinə keçid heç vaxt gündəlikdə durmamışdı. Artıq XX əsrin sonlarında bu problemlə üzləşmiş Şərqi Avropa sosialist ölkələrinin də təcrübələri bizim üçün nümunə ola bilmədi. Müqayisə üçün bildirək ki, L.Balşeroviç tərəfindən irəli sürülən və “şok terapiyası” adlanan model bir sıra mənfi xüsusiyyətlərlə müşayiət olunsada, son nəticədə bu modelin üç əsas amil-qiyəmət sistemində liberallaşma, xarici iqtisadi əlaqələrdə, o cümlədən, pul-kredit siyasətində yeniləşmə və dövlətin himayəsində olan mülkiyyətin tez bir zamanda özəlləşdirilməsi bir sıra Şərqi Avropa və Baltıqyanı ölkələrin hazırkı inkişafını təmin etdi.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək müstəqillik illərində Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişafı dövrünü, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr baxımından aşağıdakı mərhələlərə ayırmaq olar:

- 1) İqtisadi tənəzzül və geriləmə mərhələsi (1991-1993-cü illər).
- 2) Siyasi sabitliyə nail olunması və iqtisadi durğunluq mərhələsi (1994-1995-ci illər).
- 3) İslahatların ilkin nəticələri və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçid mərhələsi (1996-2000-ci illər).
- 4) Makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və xarici iqtisadi fəaliyyətdə dinamiklik mərhələsi (2001-2003-cü illər).
- 5) Qeyri-neft sektorunun inkişafı və iqtisadi artımın davamlılığı mərhələsi (2004-2008-cu illər).
- 6) Keçid dövrünün başa çatması və perspektivdə müstəqil milli iqtisadiyyatda dinamik davamlı inkişaf mərhələsi (2009-cu ildən bu günümüzə qədər).

Dissertasiyada mərhələlər üzrə əsas makroiqtisadi göstəricilərin təhlili verilmiş, onların müqayisəli artım dinamikası göstərilmişdir. Əhatəli formada zəngin statistik rəqəmlərdən istifadə edilərək mərhələlərin real iqtisadi vəziyyəti təhlil edilmişdir (bax cədvəl).

Mərhələlər üzrə əsas makroiqtisadi göstəricilər

Mərhələlər	ÜDM (milyon manatla)	Dövlət bütəcəsinin gəlirləri (mln. manatla)	İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (mln. manatla)	Xarici ticarət dövryyəsi (ABŞ dolları ilə)	Əhalinin gəlirləri (mln. manatla)	Məşğul əhali (min nəfər)
I Mərhələ (1991-1993)	12,2	4,2	-	2593,1	48,9	3722,8
II Mərhələ (1994-1995)	1254,0	208,9	480,7	1367,7	1278,2	3622,1
III Mərhələ (1996-2000)	3564,0	531,0	1246,1	1947,7	2800,3	3744,1
IV Mərhələ (2001-2003)	6174,0	971,6	1993,9	4264,9	4341,6	3931,7
V Mərhələ (2004-2008)	21659,0	4840,6	8730,3	18805,2	11883,9	4113,5
VI Mərhələ (2009-2012)	46035,0	13677,8	15473,4	35490,0	28908,1	4355,4

Mənbə: Cədvəl AR DSK- nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının mərhələlər üzrə təhlili göstərir ki, ÜDM ikinci mərhələdə birinci mərhələyə nisbətən 102,8 dəfə, üçüncü mərhələdə özündən əvvəlki mərhələ ilə müqaisədə müvafiq olaraq 2,8 dəfə, dördüncü mərhələdə müvafiq olaraq 1,7 dəfə, beşinci mərhələdə müvafiq olaraq 3,5 dəfə, altıncı mərhələdə isə müvafiq olaraq 2,1 dəfə artmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlirləri üzrə olan göstəricilərə diqqət yetirdikdə isə aydın olur ki, nəzərəçar-pacaq artım əsasən iki mərhələdə (beşinci və altıncı mərhələlər) özünü daha çox göstərmişdir. Belə ki, beşinci mərhələdə dördüncü mərhələyə nisbətən 5 dəfə, altıncı mərhələdə isə büdcənin gəlirləri beşinci mərhələyə nisbətən 2,8 dəfə artmışdır.

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların həcminə baxdıqda isə aydın olur ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı və iqtisadi artımın davamlılığı mərhələsində qoyulan investisiyalar makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və xarici iqtisadi fəaliyyətdə dinamiklik mərhələsinə nisbətən 4,3 dəfə çox olmuşdur. Xarici ticarət dövryyəsi üzrə göstəricilərə nəzər yetirdikdə isə görürük ki, beşinci mərhələdə ən yüksək rəqəm qeydə alınmışdır ki, bu da 18805,2 mln.manat olmaqla öncəki mərhələyə nisbətən 4,4 dəfə artıqdır. Həmçinin, onu

da qeyd edək ki, xarici ticarət dövriyyəsi üzrə ən aşağı göstərici isə ikinci mərhələdə qeydə alınmışdır. Əhalinin gəlirlərinin dinamikası isə göstərir ki, beşinci mərhələdə digər mərhələlərə nisbətən nəzərə-carpacaq dərəcədə gəlirlərin səviyyəsi artmışdır. Belə ki, beşinci mərhələdə əhalinin gəlirləri manatla ifadədə 11883,9 mln.manat təşkil etməklə öncəki mərhələyə nisbətən 2,7 dəfə çox olmuşdur.

Qeyd edilir ki, illər üzrə statistik göstəricilərin təhlili bu dövrdə aparılmış iqtisadi siyasətin düzgünlüyünü bir daha sübut edir. Belə ki, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları göstərir ki, ÜDM-in 1989-cu ildən başlamış aşağı düşmə meyli ilk dəfə 1996-cı ildə 1,3% artımla dayandırılmış, 1997-ci ildə 5,8%, 1998-ci ildə isə 10,0% yüksəlişə nail olunmuşdu. İnflyasiya səviyyəsi 1993-cu ildə 1250, 1994-cu ildə 1763,5 faizdən 1995-ci ildə 511,8%-ə, 1996-cı ildə 19,9%-ə, 1997-ci ildə 3,7%-ə endirilmişdi. ÜDM-ə nisbətəndə büdcə kəsirinin həcmi 1991-1993-cu illərdəki 10-13%-dən 1995-ci ildə 5,2%-ə, 1997-ci ildə 4%-ə enmiş, sonrakı illərdə isə 3,0%-dən aşağı olmamışdır. 2004-cü illə müqayisədə 2010-cu ildə ÜDM-in həcmi manatla 4,8 dəfə, ABŞ dolları ilə 5,9 dəfə, habelə onun adambaşına düşən hissəsi manatla 4,5 dəfə, ABŞ dolları ilə isə 5,5 dəfə artmışdır.

Xüsusən də tədqiqat işində qeyd olunur ki, milli iqtisadiyyatın sürətli inkişafı son illərdə əhalinin rifahını səciyyələndirən göstəricilərdə də yüksək artım dinamikasını saxlamışdır. Belə ki, 2004-ci illə müqayisədə 2010-cu ildə əhalinin gəlirləri 4,2 dəfə artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ildə ölkə əhalisinin təxminən 45%-i yoxsulluq şəraitində yaşayırdısa, 2010-cu ildə bu göstərici 9,1% təşkil etmişdir.

2004-2010-cu illər ərzində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 912,8 mindən çox yeni, o cümlədən 654,8 min daimi iş yeri açılmışdır. Bu dövrdə 33 mindən çox yeni müəssisə yaradılmışdır ki, bunun da 40%-ə qədəri regionlarda fəaliyyət göstərir. Yeni yaradılmış müəssisələrin 88%-dən çoxunu xüsusi mülkiyyətli müəssisələr təşkil edir. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin səmərəli olmasının ən yaxşı sübutu son illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərdir. 1991-2010-cu illər ərzində milli iqtisadiyyatımızda ciddi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, 90-cı illərin əvvəllərində zərərli işləyən müəssisə və təsərrüfat subyektləri səmərəli işləməyə başlamışdır. Hazırda kənd təsərrüfatı

məhsullarının 99,8%-i özəl bölmədə istehsal olunur. Son illərdə bir sıra ərzaq məhsullarının (məsələn, ət və süd məhsulları, kartof, soğan və s.) digər ölkələrdən idxalı xeyli azalmışdır. Tam əminliklə demək olar ki, Azərbaycan müstəqil iqtisadi inkişaf dövründə nəinki tamamilə yeni, həm də gələcəyimiz üçün yetkin bir mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Vurgulanır ki, milli iqtisadiyyat ayrı-ayrı təsərrüfat vahidlərindən, müəssisələrdən, korporasiyalardan, ev təsərrüfatlarından və müxtəlif təsərrüfat sistemlərindən ibarətdir. Bazar münasibətləri şəraitində bu təsərrüfatlardan hər biri öz şəxsi iqtisadi məqsəd və maraqlarını əsas götürməklə öz iqtisadi siyasətini müəyyənləşdirir və idarəetməni təşkil edir. Bununla yanaşı, onlar həmişə konkret bir dövlətin iqtisadi siyasəti və onun ayrı-ayrı institutlarının təsir dairəsi çərçivəsində hərəkət edirlər.

Dissertasiya işində göstərilir ki, milli iqtisadiyyatın dinamik və perspektiv inkişafının təmin olunmasında dövlət tənzimlənməsinin rolu əvəzsizdir. Dövlətin rolu və funksiyalarından danışarkən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin beş istiqamət üzrə (ölkənin makroiqtisadi siyasətinin mühüm istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, ölkənin maliyyə vəziyyətinin stabilləşdirilməsinin təmin edilməsi, xarici iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi, əhəlinin sosial müdafiəsinin həyata keçirilməsi, sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsi) reallaşdırıldığını qeyd etmək lazımdır. Dövlətin tənzimləmə fəaliyyəti iqtisadiyyatın bütün sahələrində - istehsal sferasında, tədaviyə, iqtisadiyyatın nüfuz etdiyi digər ictimai-sosial sahələrdə də baş verir. Bəllidir ki, dövlətin milli iqtisadiyyatı tənzimləməsi müxtəlif vasitələrin köməyi ilə baş verir: inzibati-hüquqi, dövlət maliyyəsinin və pul-kredit alətlərinin təsiri, dövlət mülkiyyəti, xarici iqtisadi-siyasi təsirlər vasitəsi ilə və s. Digər tərəfdən, bu tənzimləmə fəaliyyətinə onun müddəti baxımından da yanaşmaq lazım gəlir. Bu uzunmüddətli, qısamüddətli, ortamüddətli və epizodik ola bilər. Bütün hallarda tənzimləmənin başlıca məqsədi isə milli iqtisadiyyatın qarşısındakı çətinliklərin aradan qaldırılması, onun daha da inkişaf etdirilməsi durur.

Tənzimləmə prosesində dövlətin yürütdüyü siyasət və atdığı addımlar qəbul edilmiş mühüm dövlət proqramlarında da əks olunmuşdur. Belə ki, ilkin olaraq ölkənin iqtisadi strategiyasına xidmət edən bir sıra proqramlar-“Azərbaycanda Kiçik və Orta

Sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı (1997-2000-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında aqrar bölmənin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2006-cı illər)”, “Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər)” və s. qəbul olunmuş və uğurla həyata keçirilmişdir. Daha sonralar “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı I Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı II Dövlət Proqramı” və s. qəbul edilmiş və icra edilmişdir. Bütün bu qeyd olunanlar Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və məqsədli dövlət proqramlarının yerinə yetirilməsi yolu ilə milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində kifayət qədər təcrübənin olduğunu göstərir. Son illərdə dövlət tərəfindən sahibkarlara kreditlərin verilməsi şərtlərinin sadələşdirilməsi və faiz dərəcələrinin maksimum aşağı salınması, güzəştli kreditlərin artırılması özəl sektorun inkişafına yeni stimül vermiş, sahibkarlığın inkişafına çox böyük imkanlar yaratmışdır.

Beləliklə, araşdırılan mərhələlər üzrə milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi qiymətləndirilməsi onu göstərir ki, dövlətin mövcud şəraitə uyğun iqtisadi davranışları qənaətbəxş hesab olunur. Dövlət tənzimlənməsi üzrə aparılan təhlil onu göstərdi ki, tənzimləmə əsasən büdcə-vergi, pul-kredit, bank fəaliyyəti, qiymət (liberallaşma), iqtisadi fəaliyyət üçün hüquqi bazanın yaradılması sahələrini özündə birləşdirmişdi. İqtisadi nəzəriyyə baxımından dəyərləndirmə apardıqda isə milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi araşdırılan dövr baxımından iki əsas konsepsiyayı özündə birləşdirir:

–“səmərəli tələb nəzəriyyə”sini ehtiva edən fiskal siyasət. Həmin dövrdə iqtisadi əlaqələrin qırılması, müəssisələrin müflis olması və nəticədə tələbin səviyyəsinin aşağı düşməsi (I mərhələ) dövlətin “ucuz pul” siyasəti həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Bu siyasət əhalinin məşğulluğunun təmin olunması istiqamətində müsbət nəticələrə gətirib çıxarmışdır (V mərhələ).

-“səmərəli təklif nəzəriyyə”sini ehtiva edən və özlüyündə daha çox pul-kredit ünsürlərini birləşdirən monetar siyasət. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu siyasət dövlət tənzimlənməsi istiqamətində “baha pul” tədbirlərini özündə birləşdirmişdir ki, bunun da başlıca hədəfi inflyasiyanın cilovlanması hesab olunur (III mərhələ).

Dissertasiya işinin **“Milli iqtisadiyyatın əsas inkişaf istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi”** adlanan üçüncü fəslində müasir şəraitdə milli iqtisadi inkişafın keyfiyyət meyarlarının və milli iqtisadiyyatın tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər irəli sürülür, respublikanın milli iqtisadiyyatının perspektiv inkişaf istiqamətləri göstərilir.

Tədqiqat işində göstərilir ki, Azərbaycanın bazar iqtisadi sisteminə keçməsi respublikamızda ayrı-ayrı sahələrin və bütövlükdə iqtisadiyyatın rəqabətüstünlüyünün yeni keyfiyyət meyarlarına və paradigmalara söykənməsini tələb edir. Bu isə öz növbəsində bir çox hallarda yeni müəyyənləşən dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasında ənənəvi ilkin şərtlərindən, imkanlarından və amillərindən imtina edilməsini qarşıya qoya bilər.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, ölkələrin iqtisadiyyatını təhlil etmək üçün ümumi meyarlar olan ümumi milli məhsul, ümumi daxili məhsul, xalis milli məhsul, milli gəlir və milli sərvət göstəricilərindən istifadə olunur. Lakin hesab edirik ki, ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli təhlili üçün ümumi göstəricilərin struktur tərkibini açan keyfiyyət meyarlarından da istifadə olunmalıdır. Aydındır ki, həm xalis milli məhsulun, həm də milli gəlirin tərkibində aparıcı sahələr olan son hazır məhsul, strateji əhəmiyyətli məmulatlar, əsas fond çox yer tutursa, əlbəttə ki, ölkənin iqtisadi gücünün çəkisi də artır. Həmçinin dissertasiyada vurğulanır ki, milli iqtisadi maraqların qorunması kontekstində iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi məsələlərində də keyfiyyət amilinə ciddi fikir verilməlidir. Milli iqtisadi maraqların təmin olunmasında əsas meyar kimi - təbii resursların, əhalinin sağlamlığı və milli keyfiyyətlərinin, ölkənin intellektual və istehsal potensialının, makroiqtisadi tarazlığın, əlverişli investisiya mühitinin, vətəndaşların iqtisadi hüquqlarının əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Təbii ki, hər bir milli iqtisadiyyatın və eləcə də dünya iqtisadiyyatının inkişafının bu və ya digər dərəcədə iqtisadi ehtiyatlardan-istehsal amillərindən asılı olması şübhə doğurmur. Dünya iqtisadiy-

yatının təbii ehtiyatlarına enerji, torpaq, su, meşə, bioloji (bitki və heyvan aləmi), mineral (faydalı qazıntılar), iqlim və s. ehtiyatlar aiddir. Təbiət bəşəriyyətin ölçüyəgəlməz dəyərə malik olan bir sərvətidir. Bir çox müasir tədqiqatlarda təbiətin funksiya və xidmətləri qiymətləndirilərkən iyirmiyədək kateqoriya (iqlim, atmosfer tərkibi və su resurslarının nizamlayıcı, torpaq yaradıcı, tullantıların emalı, genetik resurs, estetik, rekreasiya və s.) nəzərə alınır. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, bu funksiyaların yekun dəyəri bütün dünya üzrə istehsal olunmuş ümumi daxili məhsuldan təxminən iki dəfə çoxdur. Təsadüfi deyil ki, inkişaf etmiş ölkələrdə adətən xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərində əldə edilən gəlirlər xərclərdən yüz dəfə çox olur.

Qeyd edək ki, dünya iqtisadçıları arasında artıq çoxdan belə bir fikir formalaşmışdır ki, ÜDM ideal indikator deyil, çünki o, ayrı-ayrı ölkələrdə əhalinin rifah səviyyəsini və yaşayışın keyfiyyət göstəricilərini tam əks etdirə bilmir. Son dünya maliyyə böhranı bu fikirlərin artmasına səbəb oldu. Məsələn, 2008-ci ilin yanvar ayında “Agence France Press” agentliyinin məlumatına əsasən, 2001-ci il üçün iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı, 1997-2000-ci illərdə Dünya Bankının baş iqtisadçısı olmuş C.Stiqlits bu haqda açıq bəyanat vermişdir. O qeyd etmişdir ki, əhalinin həyat səviyyəsinin keyfiyyətinin yaxşılaşması ilə bağlı dəyişikliklər istehlak sahəsində və ÜDM-in artım tempində əks olunmur. Belə ki, məsələn, ABŞ-da ÜDM artsa da, əhalinin böyük əksəriyyəti əvvəlkindən yaxşı yaşamır, əksinə onların gəlirlərinin səviyyəsi aşağı düşür. C.Stiqlits ÜDM-in hazırda fəaliyyətdə olan meyarlarını “maddi istehsalı artıran hakimiyyətlər üçün əlverişli” kimi qiymətləndirmişdir.

Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, artıq əhalinin həyat səviyyəsinin artımını deyil, onun keyfiyyətini ölçməyə imkan yaradan yeni meyarların tətbiq edilməsinə ehtiyac ildən-ilə güclənir.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək müasir şəraitdə milli iqtisadi inkişafın keyfiyyət meyarlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakıların nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirik:

- bəşəriyyətin gələcək sosial-iqtisadi inkişafı nəminə mövcud istiqamətlər keyfiyyətcə yeni mərhələyə daxil olmalıdır;
- ayrı-ayrı dövlətlərin, xalqların inkişaf meyarları özündə təkcə iqtisadi inkişaf, iqtisadi artım göstəricilərini əks etdirməməlidir;

- iqtisadi inkişaf meyarları əhalinin həyat səviyyəsinin keyfiyyətinin yaxşılaşması ilə bağlı göstəriciləri (ilk növbədə sağlamlıq, təhsil və sosial ədalət prinsipləri nəzərə alınmaqla) əhatə etməlidir;

- cəmiyyətin gələcək inkişafı naminə ÜDM-in standart meyarları sırasına - ətraf mühitə dəyən ziyan və təbii ehtiyatların tükənmə səviyyəsi də nəzərə alınmalıdır;

- Azərbaycanda keçid dövrünün başa çatması və ölkə iqtisadiyyatının yeni inkişaf mərhələsinə daxil olduğunu nəzərə alaraq, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarında Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin Azərbaycan üzrə göstəricilərində yuxarıda qeyd olunan məsələlər əks olunmalıdır.

İşdə göstərilir ki, milli iqtisadiyyatın ümumdünya təsərrüfatında oynadığı rol və tutduğu yer ilk növbədə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyi ilə yanaşı, onun təbii və iqtisadi potensialının həcmi ilə də müəyyənləşir. Eyni zamanda ölkənin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyi anlayışı altında, onun daxili milli məhsullarının dünya bazarında rəqabət apara bilmək bacarığı başa düşülür. Azərbaycan iqtisadi qloballaşma prosesinə qoşularkən ilk növbədə özünün milli maraqlarını nəzərə almalıdır. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı ümumdünya iqtisadiyyatının bir hissəsini təşkil edir və özünəməxsus istehsal-təsərrüfat imkanları ilə seçilir. Müasir şəraitdə qloballaşma prosesinin güclənməsindən irəli gələn iqtisadi problemlər ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması, milli mənafehlərin reallaşdırılması, dövlətlərin dünya təsərrüfat sistemində öz funksional yerini qoruması məsələlərini gündəmə gətirmişdir. Nəzərə alsaq ki, qloballaşmanın əsas tərəfləri liberallaşma, integrasiya və qarşılıqlı asılılıqdır.

Xüsusiən tədqiqat işində vurğulanır ki, bu gün əsas məsələ Azərbaycanın milli və azad iqtisadiyyatının ölkənin xüsusiyyətləri və dünyanın inkişaf meyilləri nəzərə alınmaqla qurulmasındadır. Milli iqtisadiyyatın inkişaf yolları haqqında müəyyən fikir ayrılığı varsa, bunlar araşdırılmalı, ictimai müzakirələr, diskussiyalar yolu ilə həll edilməlidir. Müasir dövrdə müstəqil Azərbaycanın milli iqtisadiyyatını beynəlxalq iqtisadi sistemdə baş verən liberallaşma, integrasiya proseslərindən kənarda təəvvür etmək mümkün deyil. Bu cəhətdən hazırda milli iqtisadiyyatın qloballaşması, davamlı və

dinamik artımı, eyni zamanda müvazinətli inkişafının təhlili müasir dövrdə Azərbaycan iqtisad elminin əsas problemlərindən hesab edilir.

Tədqiqat işinin üçüncü fəslində ümumiləşdirmələr göstərdi ki, yaxın dövrdə və gələcəkdə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sisteminə daha səmərəli integrasiyasına əsas verən aşağıdakı perspektiv üstünlüklər mövcuddur:

- Azərbaycanın əlverişli coğrafi-nəqliyyat mövqeyinə malik olması (inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsi - hava, su, dəmiryolu və avtomobil yolları, neft və qaz kəmərlərinin mövcudluğu);

- Azərbaycanın güclü təbii-iqtisadi potensiala (zəngin mineral-xammal ehtiyatları, məhsuldar torpaq sahələri, əlverişli təbii-iqlim şəraiti, bol və ucuz işçi qüvvəsi və s.) malik olması;

- ölkəmizdə müasir texniki-iqtisadi bazaya malik və gələcəkdə rekonstruksiya üçün əlverişli bir sıra sənaye müəssisələrinin, istehsal sahələrinin və infrastruktur obyektlərinin mövcud olması;

- bir sıra sahələrdə güclü elmi-intellektual potensialın və ixtisaslı kadr ehtiyatının mövcudluğu;

- respublikada bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar iqtisadi islahatların əsasən başa çatması, ölkə iqtisadiyyatının yeni mərhələyə daxil olması;

- ölkədə xarici investisiyanın cəlb olunması və onun mühafizəsi haqqında, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması və inkişafı haqqında hüquqi-normativ aktların qəbul olunması və bu sahədə təşkilati-idarəetmə işlərinin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi;

- Azərbaycanın öz təbii və iqtisadi potensialı hesabına investisiya qoyulan ölkədən investisiya qoyan ölkəyə çevrilməsi üstünlükləri;

- Azərbaycan Respublikasının dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrə dair müqavilələr bağlaması, beynəlxalq müqavilə və sazişlərə qoşulması, dünyanın bir neçə nüfuzlu beynəlxalq və regional iqtisadi birlik və təşkilatlarına daxil olması və s.

Tədqiqat zamanı əldə edilən nəticə və təkliflərin ən mühümləri aşağıdakılardır:

➤ Milli iqtisadiyyat elmin bir sahəsi kimi iqtisadi fikrin inkişafının müəyyən mərhələsində meydana gəlmişdir. Belə ki, milli

iqtisadiyyatın formalaşması cəmiyyətin iqtisadi inkişafının qanunauyğun nəticəsidir. Buna görə də, hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsində müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına obyektiv zəmin yaranır. Lakin ölkələr iqtisadi inkişaf səviyyələrinə görə bir-birindən fərqləndikləri üçün milli iqtisadiyyatın formalaşmasına bir qrup ölkələr digərlərindən daha tez gəlib çıxırlar.

➤ Milli iqtisadiyyat haqqında nəzəriyyələrin ilkin olaraq Almaniyada təşəkkül tapmasına baxmayaraq, tarixi xronologiyaya əməl etməklə milli iqtisadiyyatın formalaşması zəruriliyinin nəzəri əsaslarının ənənəvi institusionalizm, keynsçi və müasir institusional nəzəriyyələr tərəfindən qoyulduğu haqda qəti fikir söyləmək olar.

➤ Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sistemindəki yerini daha dəqiq şəkildə tədqiq etmək üçün məsələyə tarixi nöqteyi-nəzərdən yanaşmaq lazımdır. Bu cəhətdən milli iqtisadiyyatımızın inkişaf tarixi, özünün milli iqtisadiyyatı olan bir müstəqil ölkə kimi formalaşmağa cəhd göstərməsi, son nəticədə isə buna nail ola bilməsi obyektiv vəziyyəti daha düzgün əks etdirir. Ona görə də bu cəhət Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatını və milli iqtisadiyyatının təkamülü xüsusiyyətlərini öyrənərkən mühüm bir nəzəri-metodoloji prinsip kimi əsas tutulmalıdır.

➤ Hər bir cəmiyyətin yaranması və inkişafı çoxsaylı mərhələlərdən keçir. Ona görə də cəmiyyətin inkişaf xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq və qiymətləndirmək üçün onun inkişafının şərti olaraq dövrlərə və ya mərhələlərə bölünməsi vacibdir. Apardığımız tədqiqatın nəticəsi kimi müstəqillik illərində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişafı dövrünü aşağıdakı mərhələlərə bölməyi məqsədəuyğun hesab edirik:

1. İqtisadi tənəzzül və geriləmə mərhələsi (1991-1993-cü illər).

2. Siyasi sabitliyə nail olunması və iqtisadi durğunluq mərhələsi (1994-1995-ci illər).

3. İslahatların ilkin nəticələri və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçid mərhələsi (1996-2000-ci illər).

4. Makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və xarici iqtisadi fəaliyyətdə dinamiklik mərhələsi (2001-2003-cü illər).

5. Qeyri-neft sektorunun inkişafı və iqtisadi artımın davamlılığı mərhələsi (2004-2008-ci illər).

6. Keçid dövrünün başa çatması və perspektivdə müstəqil milli iqtisadiyyatda dinamik davamlı inkişaf mərhələsi (2009-cu ildən bu günümüzdə qədər).

➤ Azərbaycanda insan kapitalına yönəldilmiş investisiyalar artırılmalı, bu sahədə fəaliyyət göstərən institutların büdcəsi genişləndirilməlidir. Xüsusilə texnika, iqtisadiyyat, elektronika, komputer texnologiyaları və s. sahələrdə növbəti 20 il üçün zəruri resurs kimi çıxış edən idarəetmə bacarığı və ona əsaslanan güclü mütəxəssislərin hazırlanmasını məqsədmüvafiq edirik.

➤ Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi heç də dövlətin milli maraqlarından irəli gələn respublika əhəmiyyətli məsələlərin həllinə diqqətin azalması kimi başa düşülməməlidir. Əksinə, respublika daxilində biznes infrastrukturunun inkişafı, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması, miqrasiya proseslərinin, ayrı-ayrı rayonlar arasında yarımfabrikat, hazır məhsul istehsalı və daşınmasında qiymətlər nisbətinin tənzimlənməsi və s. sahələrdə dövlətin bilavasitə və ya dolayı yolla iştirakı artırılmalıdır. Bu, ölkə regionlarının müxtəlif milli etnik tərkibə malik əhalisinin inkişafı, ölkənin milli iqtisadiyyatının bütövlüyünün daha da möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxarar.

➤ Fikrimizcə, yaxın dövrdə və gələcək perspektivdə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə daha səmərəli integrasiyasına əsas verən bir çox üstünlüklər mövcuddur. Bunlara, ölkəmizin əlverişli təbii-coğrafi mövqeyi, inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsi, güclü təbii-iqtisadi potensialı, əlverişli istehsal sahələrinin və infrastruktur obyektlərinin, güclü elmi-intellektual potensialın və ixtisaslı kadr ehtiyatının mövcudluğu, bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar iqtisadi islahatların əsasən başa çatması və ölkə iqtisadiyyatının yeni mərhələyə daxil olması, xarici investisiyanın cəlb olunması və onun mühafizəsinin qənaətbəxş səviyyədə olması, ölkəmizin öz təbii və iqtisadi potensialı hesabına investisiya qoyulan ölkədən investisiya qoyan ölkəyə çevrilməsi imkanları aid edilə bilər.

➤ Son illər Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması, sosial-iqtisadi şəraitin yüksəldilməsi, regional və sahəvi inkişafın təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi tədbirlərin davamlı nəticəsi olaraq ölkədə əhalinin həyat səviyyəsi ilbəl yüksəlir. Şübhə yoxdur ki, Azərbaycanın bugünkü dinamik iqtisadi inkişafı ona

dünya dövlətləri arasında layiqli yerlərdən birini tutmağa imkan yaradacaqdır. Bunun üçün isə Azərbaycana özünə məxsus olan bütün sərvətlərdən, mövcud potensial imkanlardan səmərəli istifadə etməlidir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin çap olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. T.M.Qurbanov, “Milli iqtisadiyyatın təşəkkül tapmasının ilkin şərtləri və inkişaf meylləri”. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, Bakı, 2010, №1, səh.107-110

2. T.M.Qurbanov, “İqtisadi sistemdə milli iqtisadiyyatın yeri və onun əsas istiqamətləri”. Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri, Bakı, 2010, №29, səh.70-77

3. T.M.Qurbanov, “Milli iqtisadiyyatın formalaşması haqqında nəzəriyyələrə milli mənafe prizmasından baxış”. Azərbaycanın vergi xəbərləri, Bakı, 2010, №7, səh.32-41

4. T.M.Гурбанов, “Некоторые аспекты государственного регулирования национальной экономики”. Экономика и финансы, Москва, 2011, №1(181), стр.9-13

5. T.M.Гурбанов, “Некоторые особенности интеграции национальной экономики стран СНГ”. Вопросы экономики и права, Москва, 2011, №3, стр.349-354

6. T.M.Qurbanov, “Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın perspektiv istiqamətləri”. “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 88-ci il dönmünə həsr olunmuş II Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Slavyan Universiteti 4-7 may 2011-ci il, Bakı-2011, səh. 427-434

7. T.M.Qurbanov, “Müstəqillik dövründə milli iqtisadiyyatın inkişaf mərhələləri”. “Azərbaycanın milli iqtisadiyyatında modernləşdirmə: nailiyyətlər və perspektivlər” mövzusunda keçirilən elmi-praktik konfransın materialları, 11 mart 2011-ci il, Bakı-2011, səh.86-88

8. T.M.Qurbanov, “Müasir şəraitdə milli iqtisadi inkişafın keyfiyyət meyarlarının təkmilləşdirilməsi məsələlərinə dair”. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, Bakı, 2011, №4, səh.63-67

9. T.M.Qurbanov, “Qloballaşma şəraitində iqtisadi inteqrasiya və milli iqtisadiyyatın gömrük tənzimlənməsi məsələlərinə dair”.

“Qloballaşma mühitində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında gömrük tənzimlənməsinin rolu”. Beynəlxalq Elmi-praktiki Konfransın materialları, Bakı Dövlət Universiteti 27 yanvar 2012-ci il, Bakı, 2012, səh.501-512

10. T.Qurbanov, “Azerbaycanda milli ekonomik gelişmenin yönleri”. Karadeniz Araştırmaları. Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, Ankara, Yaz 2012, sayı 34, 37-45.

11. Т.М.Гурбанов, “Основные пути национального экономического развития на современном этапе в Азербайджане”. Материалы Международной научно-практической конференции, “Международные отношения и интеграционные проекты на постсоветском пространстве”, (18-19 мая 2012 г.) часть II, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск, 2012, стр.126-127

12. T.M.Qurbanov, “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı-milli iqtisadi inkişafın əsas komponenti kimi”. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, Bakı, 2012, №3, səh.209-212

13. T.M.Qurbanov, “Milli iqtisadiyyatda tarazılığın formalaşmasında dövlətin iqtisadi strategiyasının rolu”. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, Bakı, 2013, №4, (çapdadır)

**История и особенности развития национальной экономики
Азербайджана в годы независимости (1991-2010-е годы)**

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, анализируется степень изученности проблемы, отражаются основные цели и задачи исследования, объект и предмет исследования, его теоретико-практические основы, информационная база, а также ее апробация.

В первой главе диссертации рассматриваются вопросы о сущности национальной экономики, о развитии и социально-экономических условиях её формирования, а также тенденции ее развития. Здесь анализируются научно-теоретические взгляды на развитие национальной экономики, дается классификация моделей национальной экономики и исследуются основные её параметры с теоретико-методологической точки зрения.

Во второй главе диссертации исследуются исторические и социально-экономические условия формирования национальной экономики в период до приобретения независимости нашей страны, анализируются поэтапно уровень развития национальной экономики в годы независимости. Здесь также исследуется существующее положение в сфере государственного регулирования национальной экономики.

В третьей главе исследуются проблемы совершенствования основных направлений развития национальной экономики на современном этапе, улучшения качественных критериев национального экономического развития и механизм его регулирования, а также перспективные направления развития национальной экономики страны.

В заключении ведется обобщения результатов исследования, даны рекомендации научно-теоретического и практического значения.

**History and features of development of national economy
of Azerbaijan within independence (1991-2010 years)**

SUMMARY

The dissertation consists of introduction three chapters, conclusion and list of the used literature.

In introduction is proved the urgency of the theme, is analyzed the degree studying of the theme, the basic purposes and research problems, object and subject of research, its theoretical-practical bases, and also are reflected information base. Here are shown scientific novelty and scientific - practical importance of job, and also its approbation.

In the first chapter of the dissertation is spoken about essence of national economy, about development and socio economic conditions its formation, and also tendency of development. Here are analyzed scientific - theoretical sights on development of national economy, is given the classification of models of national economy, and are investigated basic its parameters from the theoretical-methodological point of view.

In the second chapter of the dissertation is investigated historical and socio economic conditions of formation of national economy in the period before purchase of independence by our country, are analyzed stage by stage the levels of development of national economy within independence . In the given chapter also is investigated an existing situation in sphere of regulation on the part of the state of national economic development.

In the third chapter are investigated the problems of perfection of the basic directions of development of national economy at the present stage, improvement of qualitative criteria of national economic development and mechanism of his(its) regulation, and as perspective directions of development of national economy of Azerbaijan. In the conclusion are given the recommendations of scientific - theoretical and practical meaning.

AMEA-nın mətbəəsində çap olunub.

Tiraj: 100

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ**

На правах рукописи

ТАРИЕЛ МУСАЛЛИМ оглы ГУРБАНОВ

**ИСТОРИЯ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (1991-2010-е годы)**

Специальность: 5307.01- Экономическая теория

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономике**

БАКУ – 2013

